

Валерій Кучер

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОТАМАНА Ю. ТЮТЮННИКА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1919 р.

Стаття присвячена одній із яскравих особистостей доби Української революції — Ю. Тютюннику. Особлива увага приділена його військовій та суспільно-політичній діяльності у 1919 р. Відтворено взаємостосунки з отаманами та воїнами, показано талант військового діяча.

Valeriy Kucher. The Social, political and military activities of ataman Y.Tjutjunnik at the beginning of 1919. The article is dedicated to the social, political and military activities of ataman Y.Tjutjunnik at the beginning of 1919.

Процес осмислення принципових підходів до проблем історії доби визвольних змагань зруйнував давні уявлення і стереотипи про них і про героїв цієї братовбивчої війни. І якщо раніше ті, хто виступив проти більшовиків і радянської влади, були представлені як контрреволюціонери, «вороги народу», а тому, зрозуміло, не були предметом спеціального вивчення, то сьогодні, навпаки, інтерес до історії періоду національно-визвольних змагань так само, як і до різнопланових непересічних особистостей національно-державницького спрямування, зріс. Нашій державі, нашому народу потрібні свої герої, на яких повинні рівнятися наступні покоління. Україна як держава не може існувати без героїчного минулого. СРСР не міг існувати без С. Будьонного та К. Ворошилова, М. Фрунзе та В. Чапаєва, сучасна Росія повернулася до царських генералів Л. Корнілова та А. Денікіна, П. Врангеля, О. Колчака та, навіть, до генерала Власова. Україні необхідно повернути невідомих на сьогодні широкому загалу видатних українських воєначальників Ю. Тютюнника, О. Грекова, В. Сальського, М. Омеляновича-Павленка та багатьох інших, хто творив українську історію, стояв у витоків української державності.

Саме до таких діячів належить палкий борець за українську незалежну державу генерал-хорунжий армії УНР Юрій Йосипович Тютюнник — суперечлива особистість революційного руху ХХ століття, один із керівників селянських мас у боротьбі за землю і волю. Серед інших діячів того часу Ю.Тютюнник виділявся гострим аналітичним розумом, високим патріотизмом, глибоким ро-

зумінням завдань і перспектив політичної та військової боротьби, а також розвинутим почуттям власної гідності.

У радянській історіографії ім'я Ю. Тютюнника згадувалося дуже рідко і переважно з негативними оцінками. Такими ж оцінками були переповнені всі енциклопедичні та довідкові видання, включно до 1990-х років.

У статі робиться спроба реально відтворити сторінки історичної драми — обставин, пов'язаних із висвітленням суспільно-політичної та військової діяльності Ю.Тютюнника на посаді начальника штабу повстанських загонів отамана Н. Григор'єва в першій половині 1919 р. Особистість самого Ю.Тютюнника — складна, яскрава і сильна, як і весь повстанський рух, привертала до себе увагу, викликаючи в одних просту цікавість і нерозуміння, в інших — тупе обурення і безглуздий страх, у третіх — непримиренну ненависть, а в четвертих — беззавітну любов. Ідеться про людину, яку із повною підставою можна назвати професіоналом, яка впродовж майже п'яти років проводила постійну боротьбу з окупаційним режимом, як старим — російським, так і новими — більшовицьким, білогвардійським, Антанти.

Ю.Тютюнник у своїй біографії зазначав: «Після першого знайомства Григор'єв призначив мене начальником штаба своїх загонів, загальна кількість бійців у яких доходила до п'яти тисяч чоловік. Організаційно війська знаходились нижче всякої критики: штаба не було, інтендантства не було, кожний командир називав свою частину як хотів, хто батальйоном, хто полком, а хто і дивізією. Не без труда мені вдалося реорганізувати загони у бригаду до штатів Червоної Армії. Я зміг приступити до здійснення своєї мрії про наступ на десант Антанти і білогвардійців, які засіли у Херсоні, Миколаєві і Одесі. Із Григор'євим у мене склалися непогані відносини, він не вникав у технічні справи штабної роботи. Битися із десантними військами у нього була велика охота... Сам Григор'єв як людина представляв із себе інтересний тип. Був він надзвичайно сміливий, рішучий чоловік, чудово орієнтувався на полі бою, мав феноменальну пам'ять, силу волі і громадянську мужність. Вмів володіти натовпом, ніколи нікому не підлабузнював. Але були і негативні сторони його характеру. Був він надзвичайно самолюбивим і егоїстичним. Часами занадто самовпевнений, малодисциплінований, політично майже неграмотний. Любив гроші, сильно пив, мав тільки одну ідею — піднесення свого «Я». До того ж мав обмежену освіту, як загальну, так і військову, погано

орієнтувався на карті, порівняно легко підпадав під вплив свого оточення, якщо таке стояло культурно вище його. Зрозумівши Григор'єва так, як я його характеризував, мені не важко було прибрати до своїх рук всі технічні функції військового керівництва. Для Григор'єва необхідно було залишити тільки зовнішній вид командування да славу переможця»¹.

З партизанів отамана Н.Григор'єва було сформовано 1-шу бригаду 1-ї Задніпровської стрілецької дивізії. Начальником штабу бригади став Ю.Тютюнник².

Завдяки особисто грамотно розробленому плану Ю. Тютюнником та його рішучості бригада Н. Григор'єва 8 березня 1919 р. звільнила від інтервентів Херсон, у якому знаходились у той час досить великі сили Антанти — 3 тис. грецьких і близько 2 тис. французьких солдатів. Наказ військам отамана Н. Григор'єва на штурм Херсона підписав Ю. Тютюнник, взявши тим самим на себе всю відповідальність за наслідки операції. За планом наступу місто кілька днів піддавалося артилерійському обстрілу (повстанці задіяли три гармати, кожна з яких лише у перший день випустила по 800 снарядів) і тільки після того повстанці розпочали наступ. Під час артилерійського обстрілу і кількаденного штурму загинуло, за свідченням самого Григор'єва, понад 200 грецьких солдат і офіцерів (за іншими даними, загальні втрати сил Антанти становили понад 600 осіб), а втрати повстанців становили 19 вбитих і 37 поранених. Після взяття Херсона у противника було захоплено 6 важких гармат, понад 100 кулеметів, понад 700 гвинтівок, а також 300 мулів³. Незабаром, 11 березня 1919 р., бригада Н. Григор'єва звільнила від ворога Миколаїв. Німці змушені були залишити повстанцям все озброєння (зокрема, 20 важких гармат), військо-ве спорядження і понад 2 тис. коней⁴.

Наказ № 1, який підготував Ю.Тютюнник для отамана у захопленому місті, повідомляв: «...Всяка агітація проти Радянської влади, проти окремих національностей, а також заклик до погрому будуть каратися смертю... Вторгнення кого б то не було в чужий двір чи помешкання без дозволу господаря карається смертю...»⁵.

Після взяття Херсона і Миколаєва виникли сприятливі умови для подальшого наступу червоноармійських частин в напрямку Одеси. Зокрема, 15 березня 1919 р. григор'євці захопили станцію Роздільна і основну базу білогвардійців на Півдні України — Рош-тас, а 17 березня — станцію Березівка, де вщент розгромили сконцентровані біля неї сили французько-польських інтервентів та

білогвардійців. У боях за Березівку противник втратив близько 500 чоловік (близько 150 з них було вбито). Григор'евці захопили 8 гармат, 5 танків, 1 панцирний потяг, 7 паровозів, близько 100 кулеметів⁶.

22 березня 1919 р. із групи військ харківського напрямку було виділено ударну групу для ведення бойових дій на одеському напрямку. Бригада отамана Григор'єва також увійшла до складу цієї групи, але бої, які несподівано активізувалися у цей час під Києвом, змусили командувача Українського фронту В. Антонова-Овсієнка перекинути із південних районів майже всі боєздатні частини на оборону міста від військових підрозділів армії УНР, керованих Головним отаманом С. Петлюрою. Тому виконувати завдання щодо захоплення Одеси довелося практично 1-й Задніпровській стрілецькій бригаді Н. Григор'єва, яку мали підтримувати лише два радянські полки. Внутрішня структура повстанських військ мала тоді такий вигляд: 1-й Верблюзький полк (нараховував 3893 бійців), 2-й Херсонський полк (близько 4 тис. бійців), 3-й Таврійський полк (понад 3 тис. бійців), 1-й Вознесенський полк (450 бійців), Вознесенський піхотний полк, 15-й Український радянський полк, артдивізіон і вантажно-панцерна команда⁷. Необхідно зазначити, що навіть у тих складних умовах отамани Н. Григор'єв і Ю. Тютюнник не завжди охоче приймали до лав своєї бригади усіх бажаних. Зокрема, це видно із Бюлетеня №3 Інформаційного відділу Політуправління Наркомату у військових справах УСРР, де повідомлялося: «...15-й полк, що раніше перебував у складі 2-ої окремо діючої бригади, недавно був прикомандирований до бригади Григор'єва, який відказався прийняти полк, як політично нездоровий. В полку командний склад і політкомісари не відповідають своєму призначенню, червоноармійці відмовляються від виконання бойових наказів, в полку процвітає пияцтво, мародерство...»⁸.

А у телеграмі, яку підготував Ю. Тютюнник, від 25 березня 1919 р. Н. Григор'єв доводив до відома голови Раднаркому УСРР Х.Раковського: «15-й Радянський полк перетворився у банду, виїшов із підпорядкування командному складу, грабує населення... Для приведення 15-го полку у порядок необхідно його відкликати у тил. Полк займається грабежами... Ради Бога, заберіть куди-небудь цю банду, інакше я по ним відкрию вогонь із броньовиків»⁹.

26 березня 1919 р. повстанці захопили станцію Колосівка (де взяли у полон близько 2500 чол.), а 29 березня — Очаків.

Антантівські війська, що склалися із греків, французів, поляків і румунів, намагалися зупинити повстанські сили поблизу станції Сербка (25 березня повстанці її захопили, але не змогли утримати). Проте повстанцям завдяки нічній атаці вдалося відновити втрачені позиції. Переслідуючи відступаючих, кіннота Н. Григор'єва захопила в полон французький військовий штаб. 31 березня 1919 р. повстанцям вдалося завдати остаточної поразки антантівцям, які зазнали великих людських втрат: понад 600 солдатів і офіцерів було вбито та важко поранено¹⁰.

Н. Григор'єв надіслав підготовлений разом із Ю. Тютюнником ультиматум військам Антанти, які були сконцентровані у Одесі. В ультиматумі зазначалося, що незабаром радянські війська захоплять Одесу і Крим.

Під час захоплення Одеси бригада отамана Н. Григор'єва нараховувала близько 10–12 тисяч бійців. За даними командувача Українським фронтом В. Антонова-Овсієнка до одеського угруповання противника тоді входило близько 20 тис. французьких військ, близько 15 тис. грецьких, близько 2 тис. польських, близько 4,5 тис. білогвардійських. Крім того, командування Антанти свого часу перекинуло з Бухареста до Одеси 40-й румунський корпус. Тобто, оборонців було у три рази більше, ніж сил українських відділів, що наступали на Одесу. Але сміливими діями української бригади місто було звільнене. За два тижні безперервних боїв повстанці показали виняткову стійкість та мужність, командири — хоробрість та злагоженість. Особливо слід відмітити досвідченість, оперативність й адекватність дій відповідно до обстановки штабу бригади під керівництвом отамана Ю. Тютюнника. У зв'язку із тим, що отаман Н. Григор'єв був постійно на передовій позиції, операцією зі звільнення Одеси практично керував один Ю. Тютюнник.

Хоча озброєння було трофейне, коней небагато, люди знекровлені, але, незважаючи на це, штаб, керований Ю. Тютюнником, зумів своїми рішучими діями та скерованими ударами роз'єднати, а потім змусити відступити під натиском українських відділів війська Антанти.

Сильними сторонами бригади були: по-перше, патріотизм вояків, по-друге, близькість домівок і рідних, що дозволяло воювати без тилового забезпечення, місцеве населення віддавало все останнє, щоб забезпечити українських вояків, по-третє, відсутність обозів давала змогу швидко пересуватися, збільшувала маневреність та мобільність.

Сили повстанців під керівництвом отаманів Н. Григор'єва та Ю. Тютюнника становили усього вісім відсотків від загальної кількості воюючих у цей період, а територія, яку вони звільнили та в подальшому контролювали, була значно більшою, що говорить про неабиякий військовий талант отаманів.

У травні 1919 р. комдив Н. Григор'єв та його начштабу Ю. Тютюнник відмовилися від спільної праці із більшовиками, а 8 травня на центральній площі Єлисаветграда Ю. Тютюнник оголосив Універсал отамана Н. Григор'єва¹¹. Окрім Універсалу, було ще ряд відозв, як от — «Товариші червоноармійці і селяни», в якій йшлося про те, що Н. Григор'єв і його помічники не гетьманські міністри, «...а люди щиро люблячі свій народ і бажаючи тільки доброго людського незалежного життя», або «Брати селяни і козаки», в якій розкривається зловісна суть більшовиків та звучать заклики до нещадної боротьби з неправдою та злом¹². У жодній із листівок не йдеться про заклики до грабунку, насильства і національної неприязні.

План подальших дій повстанських військ отамана Н. Григор'єва, який спланував Ю. Тютюнник, передбачав встановлення контролю над територією між Бугом та Дніпром, а на Лівобережжі передбачалося залишити терористичні групи, які відтягували б на себе значні сили червоних. Основні сили повстанських військ мали прориватися на Правобережну Україну для з'єднання із військами Головного отамана армії УНР С. Петлюри або із білогвардійськими військами генерала А. Денікіна.

Однак отаман Н. Григор'єв вирішив змінити уже відпрацьований план задля того, щоб захопити Лівобережну Україну і тим самим стати між «самостійниками» та білогвардійцями, а потім диктувати їм свої умови, погрожуючи можливістю приєднання до суперника.

Не знаходячи можливості залишатися на посаді начальника штабу, Ю. Тютюнник відмовився від цієї ролі і прийняв рішення про перехід до командування однією із бригад.

Відмова Ю. Тютюнника від посади начальника штабу бригади викликала у отамана Н. Григор'єва недовіру, але, незважаючи на це, він надав йому південний напрямок для проведення військових операцій на Катеринославщині, бажаючи тим самим дати тому можливість безпосередньо підтримувати зв'язок із «незалежниками» та боротьбістами або військами Директорії.

Отаман Н. Григор'єв надав у підпорядкування Ю. Тютюнника найбільш віддані йому два полки — Григор'євський та Херсонський.

І це робилося, щоб паралізувати наміри Ю. Тютюнника, коли б вони розійшлися із його планами. Зрозуміло, що всі запобіжні заходи отаман Н. Григор'єв робив для забезпечення себе від «зради».

9 травня 1919 р. отаман Ю. Тютюнник на чолі повстанського загону вирушив на Катеринослав, який було звільнено ним за підтримки Чорноморського коша, але 15 травня червоногвардійські війська комдива О. Пархоменка змусили їх відступити.

На початку червня 1919 р. військовий загін отамана Ю. Тютюнника, пробившись на Черкащину, зупинився у селі Козацькому, де об'єднався із загonom отамана Мірошниченка. В ніч із 7 на 8 червня 1919 р. отаман Ю. Тютюнник провів операцію зі звільнення Звенигородки, у якій дислокувався загін червоноармійців, що був присланий воювати із «бандами Тютюнника», вибив їх із міста, а сам повернувся у Козацьке.

Опам'ятавшись, 7-й червоноармійський полк разом із Звенигородським охоронним батальйоном і частиною 5-го полку вирішили завдати нищівного удару отаманові Ю. Тютюнникові, але завдяки відчайдушному героїзму повстанців більшовиків було вщент розбито. Повстанцям дісталася чимала кількість зброї, їжі, 16 коней.

Військові загони отамана Ю. Тютюнника були розташовані у с. Кирилівці, де із них було створено два загони: отамана Мірошниченка — названий Полтавським (більшість людей у нього була із Полтавщини) та отамана Ю. Тютюнника — названий Верхньодніпровським. Військовий загін отамана Ю. Тютюнника нараховував 450 повстанців. У с. Кирилівці до його частин приєдналося ще сім старшин та 50 повстанців, переважно учнів гімназії та семінарії. Їх було зведено в окремий загін, названий Звенигородським.

8 червня 1919 р. червоноармійці вислали розвідку у с. Кирилівку, яка була успішно відбита повстанцями, а в цей час сам отаман Ю. Тютюнник з двома вершниками, озброєними кулеметом, відвідав своє селище Будище. Наступного дня червоноармійці вирішили піти в атаку, але було вже пізно: повстанські загони отамана Ю. Тютюнника, зробивши 45-кілометровий марш на селянських підводах, були уже в Боярці. Під час цього походу було розбито кінний загін червоноармійців та розстріляно ад'ютанта командира Звенигородського охоронного батальйону.

У Боярці до отамана Ю. Тютюнника прибув кур'єр від Головного повстанського штабу, що стояв у районі містечок Володарки, Ставищ. Після невеликих боїв повстанському загону отамана

Ю. Тютюнника вдалося пробитися до Сквири, куди перейшов після боїв із червоноармійцями Головний повстанський штаб. Простуючи вулицями Сквири, отаман Ю. Тютюнник зрозумів, що місто було розграбоване, а населення тероризоване, враження було гнітюче, убивче. Вулицями гуляли юрби п'яних повстанців, які здивовано дивилися на частини, що проходять колонами під музику, відбиваючи такт ногами.

У Сквирі отаман Ю. Тютюнник знайшов «головнокомандувача» Ю. Мазуренка і начальника штабу Малолитка — Сатану. Вони розповіли, що в Сквирі та околицях перебуває близько п'яти тисяч повстанців, і що все це називається дивізією, яка перебуває під командуванням Дяченка. Сам головком безпосередньо не командує, а тільки дає директиви загального характеру. Головнокомандувач Ю. Мазуренко повідомив отамана Ю. Тютюнника про те, що він має зв'язок із отаманами Зеленим, Ангелом, Соколовським. Отаману Ю. Тютюннику було запропоновано приєднатися до II Повстанського корпусу, щоб сформувати дивізію. Пропозиція була позитивно сприйнята, але із часом, переконавшись у повній недієздатності як і головнокомандувача і його начальника штабу, а згодом і комдива Дяченка, отаман Ю. Тютюнник вирішив діяти за своїм розсудом і на свою відповідальність. Загін отамана Ю. Тютюнника було перейменовано у 4-ту Радянську дивізію (не плутати із 4-ю Радянською дивізією).

Як свідчить документ, 12 червня 1919 р. повстанці після важкого бою захопили Володарку і відразу передислокувалися на Звенигородщину.

Наступного дня Ю. Тютюнник приступив до військової операції щодо звільнення Звенигородщини від червоноармійців, які втекли після цього до Шполи. Місто було перетворено на базу для повстанського загону, і отаман Ю. Тютюнник приступив до організації цивільної влади. За його ініціативи мав відбутися повітовий з'їзд, який і повинен визначити представників влади, а доти повітовим комісаром було призначено Кузьменка. Отаман Ю. Тютюнник чудово розумів, що без підтримки повстанських сил із сусідніх повітів йому не вистачить сил боротися проти численних ворогів, а тому він постійно шукав контактів із іншими отаманами. Одним із таких і був отаман Клименко, що діяв на Уманщині. Задля спільних дій, щоб звільнити Умань від більшовиків, для встановлення контакту із ним отаман Ю. Тютюнник виїхав до Тального, але, довідавшись, що на станції Звенигородка та в Калниболоті

(тепер смт. Катеринопіль) скупчуються червоноармійські частини, він сміливо атакував ворога, який у паніці втік.

Отаман Ю. Тютюнник 17 червня 1919 р. зустрів у Тальному повстанський загін 2-го Уманського полку отамана Сокола. До Тального прибув для координації дій і посланець від отамана Клименка, який напередодні зайняв станцію Христинівка. Була проведена нарада, на якій досягнуто домовленості: 19 червня 1919 р. виступити спільними силами, щоб звільнити Умань від червоноармійців. 18 червня 1919 р. військовий загін отамана Ю. Тютюнника виступив із Тального в уманському напрямку, по дорозі повстанці звільнили від червоноармійців с. Доброводи і там вирішили заночувати. Вранці повстанців було оточено, але, незважаючи на чисельну перевагу ворога, вони прорвалися із оточення і вирушили в напрямку на с. Майданецьке. Невдовзі до отамана Ю. Тютюнника надійшла звістка від отамана Клименка про те, що він, не дочекавшись його повстанців, сам вирішив атакувати місто Умань, але був розбитий 8-м Стрілецьким полком.

Більшовики не приховували своєї радості від цієї перемоги, ось що писав у своєму наказі із цього приводу повітовий комісар Уманщини: «Тютюнник і Клименко, будучи агентами розбитого Григор'єва, безумно мріяли захопити місто Умань і зробити своєю базою для контрреволюції. Червоний штик і червона грудь не шевельнулися і одним помахом перетворили у ніщо всі замисли преступної буржуазії! Геть поміщиків і капіталістів!»¹³.

Незважаючи на труднощі, яких зазнав отаман Ю.Тютюнник, він зумів вивести свої війська боездатними і, що найважливіше, морально загартованими, якими вони були і раніше. Відійшовши подалі від залізничних станцій, які були захоплені червоноармійськими військами, отаман Ю.Тютюнник зі своїми військовими загонами зупинився у с. Рижавцях¹⁴.

Генерал-хорунжий армії УНР М. Безручко причини поразок повстанського війська вбачав у тому, що до червня українське військо трималося так званої «залізничної тактики» ведення війни. Полягала вона в тому, що війська, які не мали обозів, пересувалися ешелонами: «Вступає частина в бій — вилазять із вагонів, а потяг стоїть поза обстрілом ворожих гармат і чекає на неї... Ні про які маневри не могло й бути мови»¹⁵. Цієї ж тактики в цей час притримувався в основному і отаман Ю.Тютюнник, який використовував залізницю і воював переважно біля них.

У с. Рижавку прибув посланець від Головнокомандувача Республіканських військ Ю. Мазуренка, який привіз наказ Голов-

ного повстанського Штабу про затвердження отамана Ю. Тютюнника командиром 4-ї Селянської дивізії Республіканських військ. У листі Ю. Мазуренко обіцяв отаману Ю. Тютюннику неабияку перспективу. Ймовірно, про Ю. Тютюнника заговорили й у вищих кругах УНР, адже прибулі в червні 1919 р. до Холодного Яру представники уряду УНР наказали отаману Уварову пробиватися на з'єднання із цим отаманом¹⁶.

25 червня 1919 р. очолювані комдивом Ю. Тютюнником 1734 козаки вирушили на Київщину. У Сквирі отаман з'єднався із 3-ю Повстанською дивізією отамана Дяченка та Головним повстанським штабом Ю. Мазуренка і відразу перебрав усе керівництво на себе. Поблизу Самгородка, замість Дяченка, він призначив командувачем отамана Н. Григор'єва. Звідти військові загони Ю. Тютюнника вирушили на Гнівань, де, за чутками, мала перебувати армія УНР. Війська отамана Ю. Тютюнника у цей час нараховували близько 3000 багнетів, 325 шабель, три польові і одну гірську гармати та до сотні кулеметів. Крім того, була добре налагоджена санітарна служба, яку очолювали два лікарі.

Головний повстанський штаб Республіканських військ перебував на становищі біженців, без зброї і впливу на повстанців. Бюро Української Печати доповідало Леніну: «Встановлено, що штаб Тютюнника був «Головним Революційно-Повстанським Штабом», який надавав все директиви Григор'єву, Ангелу, Зеленому, Струку, Волинцю і іншим...¹⁷».

Згодом військові загони, керовані отаманом Ю. Тютюнником об'єдналися із регулярними частинами армії УНР. Багатокілометровий марш, який здійснили військові загони, підпорядковані отаману Ю. Тютюннику, був здійснений завдяки великому авторитету його серед повстанців та місцевого селянства. Із історії тогочасного військового мистецтва нам відомо, що кінні рейди по ворожих тилах успішно застосовували і червоноармійські командири (рейди Й. Якіра, Г. Котовського, С. Будьонного, Г. Примакова), і білі (рейди Мамонтова і Шкуро), і українські війська (рейди Ю. Тютюнника, Палія, Гулого, М. Омеляновича-Павленка). Але цей рейд у ті грізні часи був чи не першим вдалим походом.

Слід зазначити, що у підпорядкованих отаману Ю. Тютюннику військових загонах завжди була сувора дисципліна, «...яка могла бути виконана серед своїх підлеглих людиною, подібною до Ю. Тютюнника. Його повстанці любили за безпідробну хоробрість, холонокровність, яка, здавалося, побільшувалася у критичні моменти,

за справедливе відношення до підлеглих, незважаючи на положення, яке хто займав. Зате страшний він був, коли карав за провини: грабунок, непослух і таке інше...»¹⁸.

Приєднання до військ УНР партизанської дивізії отамана Ю. Тютюнника справило гарне враження на командування військами. Їх тішило прибуття повстанського коша із Херсонщини: «Пройти тисячі верст по ворожому запіллю з обозами й пішки 3500 людей було можливо тільки за підтримки населення й ворожості до червоних¹⁹». Після об'єднання із військами УНР військові підрозділи отамана Ю. Тютюнника відразу приступили до бойових дій.

13–14 липня 1919 р. військові підрозділи отамана Ю. Тютюнника були розташовані разом із підрозділами-повстанцями Запорізької Січі отамана А. Божка поблизу Копайгорода і вже 17 липня завдяки успішно проведеній операції звільнили від більшовиків Новоушицький район. Тоді ж, у липні, військові підрозділи Ю. Тютюнника захопили Липовець. Ситуація ускладнилася в боях за Жмеринку, де отаманам Ю. Тютюннику та А. Божку протистояла щойно сформована та добре озброєна 45-я Стрілецька дивізія (комдив Й. Якір). Військові формування повстанців змогли підійти до населеного пункту лише на відстань 4–6 верст, незважаючи на те, що їм допомагали повстанці Летичівського повіту під керівництвом отамана Шепеля. Військові підрозділи отамана Ю. Тютюнника були навіть непереформовані і майже без гармат.

Отже, із січня по травень 1919 р. Ю. Тютюнник був начальником штабу бригади отамана Н. Григор'єва, потім очолював незалежний військовий загін, який із часом виріс у 4-ту Селянську дивізію Республіканських військ, потім командував Київською дивізією, а під кінець 1919 р. посів посаду заступника командувача Армії УНР.

¹ Тютюнник Ю. (Автобіографія) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — №1/2. — С. 42–43.

² Тинченко Я. Українське офіцерство: Шляхи скорботи та забуття 1919–1921 роки. Розстріляний першим. — К., 2001. — С. 198.

³ Социал — демократ (Николаев). — 1919. — 14 марта.

⁴ Горак В. Повстанці отамана Григор'єва. — Фастів, 1998. — С. 66.

⁵ Там само. — С. 69.

⁶ Там само.

⁷ Там само. — С. 68.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — УДАВО України). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 9.

- ⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2 — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 31.
- ¹⁰ Горак В. Повстанці отамана Григор'єва... — С. 69.
- ¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 3-3 зв.
- ¹² Героїзм і трагедія Холодного Яру. — К., 1996. — С. 58.
- ¹³ ЦДАВО України. — Ф. 1542. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 112.
- ¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1777. — Оп. 4. — Спр. 2. — Арк. 5.
- ¹⁵ *Безручко М.* Від Проскурова до Чорторії // Історія Січових Стрільців. — К., 1992. — С. 286.
- ¹⁶ Героїзм і трагедія Холодного Яру. — С. 64.
- ¹⁷ Київ. — 1991. — №11. — С. 88.
- ¹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 569. — Арк. 177-177 зв.
- ¹⁹ *Капустянський М.* Похід української армії на Київ — Одесу в 1919 році. — Мюнхен, 1946. — Кн. 1. — Ч. 1-2. — С. 61.